

УДК 155.923.2

Особливості поведінкового компоненту професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС України з різними рівнями конструктивності стратегій подолаючої поведінки

Якушева Є.М.

Досліджено проблему поведінкового компоненту професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС з високим і низьким рівнями конструктивності стратегій подолаючої поведінки. Проаналізовано основні чинники, які мають вплив на поведінкову складову професійної самосвідомості працівників з різними рівнями копінг-стратегій. Виявлено основні відмінності у поведінковому компоненті професійної самосвідомості між співробітниками з високим і низьким рівнями конструктивності стратегій подолаючої поведінки. Охарактеризовано структуру поведінкового компоненту професійної самосвідомості пожежних і рятувальників МНС.

Ключові слова: професійна самосвідомість, поведінковий компонент професійної самосвідомості, смисло-життєві орієнтації, тенденції поведінки, саморегуляція.

Исследован поведенческий компонент профессионального самосознания сотрудников пожарных и аварийно-спасательных подразделений МЧС Украины с высоким и низким степенями конструктивности стратегий преодолевающего поведения. Проанализированы основные факторы, которые влияют на поведенческую составляющую профессионального самосознания работников с разными степенями копинг-стратегий. Выявлены основные отличия в поведенческом компоненте профессионального самосознания между сотрудниками с высоким и низким степенями конструктивности стратегий преодолевающего поведения. Охарактеризована структура поведенческого компонента профессионального самосознания сотрудников пожарных и аварийно-спасательных подразделений МЧС Украины.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, поведенческий компонент профессионального самосознания, смысло-жизненные ориентации, тенденции поведения, саморегуляция.

There has been surveyed the behavioural component of professional consciousness of those fire and rescue units workers of the Ministry of Emergencies of Ukraine, who have a low and high level of coping-behaviour strategy. There have been analysed major factors, which influence a behavioural component of professional consciousness of workers with different levels of coping-strategy. The main differences in a behavioural component of professional consciousness between workers with high and low level of coping-behaviour strategy have been revealed. The structure of a behavioural component of professional consciousness of staff of fire and rescue divisions of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine has been characterized.

The keywords: professional consciousness, behavioural component of professional consciousness, sense-vital orientations, behaviour tendencies, self-control.

Актуальність вивчення поведінкового компоненту професійної самосвідомості у осіб, чия професійна діяльність пов'язана з екстремальними умовами, обумовлюється, на наш погляд, тим, що у екстремальних ситуаціях саме через поведінку, яка не може бути спланована заздалегідь, залежить результативність вибору варіантів дій, ефективність планування на основі передбачення та рішучість у діях. У статті було досліджено поведінковий компонент професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС в залежності від їхнього рівня конструктивності стратегій подолаючої поведінки.

Аналіз сучасної літератури по проблемі професійної самосвідомості дозволив констатувати, що на її формування і розвиток мають вплив особливості професійної діяльності людини. Разом з тим треба відмітити, що питання щодо чинників поведінкового компоненту самосвідомості людей, чия професія пов'язана з екстремальними умовами, на сьогодні залишається ще недостатньо дослідженим вищим. Слід зазначити, саме від рівня розвиненості цього компоненту професійної самосвідомості залежить формування особистості рятувальника як професіонала, бо спланувати заздалегідь свою роботу і професійну поведінку в таких умовах неможливо.

У роботах С.Кона, В.В.Століна, І.І.Чеснокової, В.О.Ядова та ін. є різні підходи до опису рівневої структури самосвідомості. Але вони сходяться на тому, що самосвідомість складається з трьох основних компонентів. До когнітивної складової самосвідомості вони відносять уявлення про самого себе, знання про свої фахові можливості і недоліки, якості і риси особистості. Ціннісна складова самосвідомості розглянута дослідниками як сукупність самоцінних характеристик власної діяльності особистості та пов'язаних з нею переживань. Поведінкова складова самосвідомості на думку авторів проявляється безпосередньо у діяльності і характеризує особистість з точки зору її здатності до самоконтролю, саморегуляції, самоуправління. На відміну від вищезгаданих дослідників, Р.Берне розглядає «Я-концепцію» як сукупність установок. В них автор виділяв теж три компоненти. До першого компоненту він відносить «образ Я», тобто, уявлення індивіда про самого себе. Другим компонентом, на його думку, є самооцінка, яка дозволяє дати афективну оцінку цього уявлення. Третій компонент – це потенційна поведінкова реакція, тобто, конкретні дії, які можуть бути визвано «Я-образом» і самооцінкою.

Уявлення про професійну самосвідомість як про соціальний феномен, що складається з трьох структурних компонентів, нашли своє відображення в емпіричних дослідженнях Р. Бернса, А. Бандури, Н.С. Глуханюка, М.І. Лисіної, Г. Оллпорта, І.І. Чеснокової та ін. Поведінковий компонент автори розглядають через мотиваційно-

ціннісний та регулятивно-діючий аспекти. Дослідження, що було проведене О.Ю. Демченко в області динаміки професійної самосвідомості у курсантів пожежної служби, дозволило визначити, що за період навчання професійна самосвідомість курсантів формується одночасно в їх навчальній та службово-бойовій діяльності. Дослідник звернув увагу на те, що у поведінковому компоненті в процесі навчання у курсантів проходить зниження когнітивної складності уявлень про оточуючий світ і суспільство, а також некритичне відношення до своїх особистих якостей, достоїнств і недоліків; зниження рівня показників усвідомлення життя.

Метою нашого дослідження було дослідити поведінкову складову професійної самосвідомості робітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС з високим і низьким рівнями конструктивності стратегій подолаючої поведінки.

Для досягнення поставленої мети нами були розв'язані наступні завдання. По-перше, дослідити смисло-життєві орієнтації, стилеву саморегуляцію поведінки, основні тенденції поведінки співробітників МНС України з високим рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки. По-друге, дослідити смисло-життєві орієнтації, стилеву саморегуляцію поведінки, основні тенденції поведінки співробітників МНС України з низьким рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки. По-третє, виявити відмінності у поведінкових компонентах професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС з високим і низьким рівнями конструктивності стратегій подолаючої поведінки.

Для розв'язання завдань було сформовано дві групи, загальною кількістю у 182 осіб-фахівців пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС України на основі методики «Стратегії подолання стресових ситуацій (SACS)». До першої групи увійшли робітники МНС з високим рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки, а до другої - з низьким.

Спочатку нами було досліджено групу фахівців пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС України з високим рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки. Вивчення смисло-життєвих орієнтацій у них, дало змогу констатувати наступне. У структурі смисло-життєвих орієнтацій співробітників з високим рівнем конструктивності копінг-стратегій статистично достовірно домінує такий показник як «цілі в житті» над усіма іншими показниками («процес життя», «результативність життя», «локус-контролю Я», «локус-контролю життя»). Це свідчить про наявність у житті досліджуваних цілей, котрі надають життю осмисленість, спрямованість в майбутнє. Також для цих робітників МНС характерно те, що вони в однаковій мірі приділяють увагу таким параметрам як «процес життя» та «локус контролю - життя», а також дещо в меншій мірі «результативності». І найменше розвинений у них такий показник, як «локус контролю - Я».

Досліджуючи у групі з високим рівнем конструктивності копінг-стратегій саморегуляцію поведінки, було виявлено відмінності між основними регуляторними процесами і регуляторно-особистісними властивостями. Значимі результати дали змогу констатувати, що для цих працівників більш розвиненим регуляторним процесом є «моделювання», менш розвиненим є показник за шкалою «планування». А перевага усіх регуляторних процесів над регуляторно-особистісною властивістю «самостійність» свідчить про те, що на формування індивідуального стилю саморегуляції співробітника МНС з високим рівнем копінг-стратегій в першу чергу мають вплив загальні дії процесу саморегуляції, а на другий план відходять індивідуальні регуляторні особливості. Серед регуляторно-особистісних властивостей переважає «гнучкість», тобто, властивість перебудовувати систему саморегуляції в залежності від зміни зовнішніх і внутрішніх умов.

Нами також було встановлено наступні значущі відмінності за показниками основних тенденцій поведінки особистості в реальній групі і її уявленні про себе як про соціальний суб'єкт. Головною тенденцією поведінки для цієї групи є «уникання/прийняття боротьби», яка переважає над показниками «залежність/незалежність» і «товариський/нетовариський». Це свідчить про активне прагнення особистостей до участі у груповому житті, добитися більш високого статусу у системі міжособистісних взаємовідносин. Співробітники МНС не зберігають нейтралітет у групових спорах і конфліктах, вони прагнуть до взаємодії і ефективного вирішення проблеми.

Після цього ми дослідили прояв вищеописаних показників у групі фахівців пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС України з низьким рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки.

Вивчення смисло-життєвих орієнтацій у них показав, що у співробітників з низьким рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки домінуючим є показник «локус контролю життя». Менш значимі, але на однаковому рівні розвинені показники «цілі життя» та «результат життя». Ці результати свідчать, про прагнення досліджуваних контролювати і керувати своїм життям, для них важливим є результат дій, який відповідає поставленим завданням.

Досліджуючи у групі з низьким рівнем копінг-стратегій стилеву саморегуляцію поведінки, було визначено перевагу регуляторно-особистісної властивості «гнучкість» над такими важливими для робітника МНС регуляторними процесами як «планування» і «моделювання». Серед самих процесів у результатах цієї групи виявлена тільки перевага показника «оцінка результатів» над показником «моделювання». Можна затверджувати, що для цієї групи характерна індивідуальна розвиненість уявлень про систему зовнішніх і внутрішніх значимих умов. Для цих працівників важливим є результат, ніж сам хід роботи.

Серед показників основних тенденцій поведінки у співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС з низьким рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки, переважає показник «незалежність» над показником «товариський/нетовариський». Тобто, можна стверджувати, що для досліджуваних цієї групи характерно не прийняття групових соціальних та морально-етичних стандартів і цінностей. Вони намагаються не встановлювати емоційний зв'язок з колегами.

Також нами було здійснено порівняльний аналіз особливостей поведінкових компонентів

професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС між групами з високим і низьким рівнями конструктивності стратегій подолаючої поведінки.

У структурах смисло-життєвих орієнтацій співробітників з високим та низьким рівнем конструктивності було визначено наступні відмінності. Для співробітників з високим рівнем конструктивності копінг-стратегій характерна перевага показників «цілі в житті», «процес життя», «результативність життя», «локус контролю – Я» над аналогічними показниками групи з низьким рівнем. Тобто, співробітники з високим рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки мають більший рівень осмисленості життя за всіма показниками, їх життя має направленість, наповненість смыслом, свободу вибору.

У стилевій саморегуляції поведінки було виявлено відмінності між основними регуляторними процесами і регуляторно-особистісними властивостями між двома групами. Для групи співробітників з високим рівнем конструктивності ще раз підтвердилося домінування шкал «планування», «моделювання» і «гнучкість». Можна затверджувати, що для групи з високим рівнем конструктивності подолаючої поведінки характерна більш розвинена структура стилєвої саморегуляції, уявлень про систему зовнішніх і внутрішніх значимих умов, індивідуальних особливостей самоорганізації та ін.

У показниках основних тенденцій поведінки особистості були виявлені відмінності між групами тільки за показником «уникання/прийняття боротьби», який характерний для співробітників МНС з низьким рівнем конструктивності подолаючої поведінки, що характеризує їх намагання уникнути взаємодії і зберегти нейтралітет.

Таким чином, результати вивчення поведінкового компоненту професійної самосвідомості працівників пожежно-рятувальних служб МНС України з різними рівнями конструктивності стратегій подолаючої поведінки дають змогу зробити наступні висновки.

По-перше, важливими чинниками, що впливають на поведінкову складову професійної самосвідомості працівників пожежно-рятувальних служб МНС України, є саморегуляція особистості, тенденції поведінки в групі, смисло-життєві орієнтації. Тобто, ці чинки є визначними при формуванні професійної поведінки. Вони формують осмислення та планування діяльності працівниками пожежно-рятувальних служб МНС та визначають основні регуляторні процеси і властивості особистості.

По-друге, особливості поведінкового компоненту професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС, незалежно від рівня конструктивності стратегій подолаючої поведінки, складаються у тому, що серед основних смисло-життєвих орієнтацій переважають «цілі у житті», що свідчить про надання співробітниками МНС своєму життю осмислення, направленості і часової перспективи. У поведінці співробітників МНС основними регуляторними процесами є планування і моделювання. Це може бути пов'язано з професійним відбором до цих структур, бо саме вміння ефективно спланувати діяльність, спрогнозувати вирішення існуючої ситуації, зіставити цілі і результати дій є головними для успішності професійної діяльності. Ведучою діяльністю працівників пожежно-рятувальних служб є «тенденція прийняття/ уникання боротьби», яка може характеризуватися як прагнення рятувника до прийняття стандартів та цінностей професійної групи без емоційного зв'язку.

По-третє, дослідження проблеми поведінкового компоненту професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС дало змогу констатувати перевагу усіх показників у співробітників з високим рівнем конструктивності стратегій подолаючої поведінки. Тобто, поведінковий компонент професійної свідомості у них більш розвинутий ніж у працівників з низьким рівнем копінг-стратегій. Це свідчить про реалізацію безпосередньо більш успішної діяльності і характеризує здатності особистості до самоконтролю, саморегуляції, самоуправління. Тому, згідно отриманих результатів можна стверджувати, що при виникненні непередбачуваних ситуацій співробітники МНС з високим рівнем копінг-стратегій здатні легко перебудувати свої плани, цілі і швидко оцінити зміну значимих умов. Для них більш значима групова діяльність ніж індивідуальність, бо їхні програми і плани дій реалізуються несамотійно. Перевага усіх показників у цих працівників свідчить про можливість перебудови своєї системи саморегуляції у зв'язку зі змінами зовнішніх і внутрішніх умов. Тобто, можна говорити про те, що рівень розвиненості поведінкового компоненту професійної самосвідомості співробітників пожежних і аварійно-рятувальних підрозділів МНС має вплив на рівень конструктивності стратегій подолаючої поведінки

Література

1. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Берне. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Елдышова О.А. Профессиональное самосознание как психологическая составляющая профессионального становления / О.А. Елдышова // Фундаментальные исследования. – 2006. – № 7. – с. 101–102.
3. Иванова З. Личность и профессия / З. Иванова, И. Косев. – София. 1976. – 65 с.
4. Кон И.С. В поисках себя. Личность и её самосознание / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
6. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: МГУ, 1983. – 285 с.
7. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М.: Изд-во «Наука», 1977. – 144 с.
8. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П.А. Шавир. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.
9. Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы / В.А. Ядов. – М.: Наука, 1987. – 248 с.

Надійшла до редакції 10.05.2012